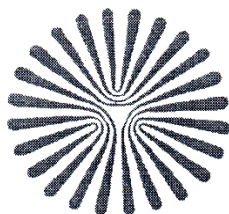

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبانشناسی و زبانهای خارجی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبانشناسی همگانی

عنوان پایان نامه:

بررسی واجشناختی لغزش های زبانی در گفتار گویشوران بومی فارسی زبان

نگارش:

آیدا پورنگ فر

بهمن ماه ۱۳۸۸

پیشکش به مادر و پدر عزیزم،

همسرم

و تمامی آزاد اندیشان.

سپاسگزاری

با تشکر از همه ی استادهای گرانمایه ام که در تمام طول تحصیل همواره یاورم بوده اند و سرمایه ی گرانسنگ دانش خود را با سخاوتی بی انتها در اختیارم گذاشتند.

با سپاس فراوان از سرکار خانم دکتر روشن، استاد راهنمای عزیزم، که با شکیبایی و مهر بانی بنده را از تجارب و دانش خود بهره مند ساختند و با قدردانی بیکران از سرکار خانم دکتر کرد زعفرانلو کامبوزیا ، استاد مشاور ارجمندم، که با صعه ی صدر و سخاوت علمی کم نظیرشان بنده را مرهون زحمات و راهنمایی های خود کردند.

چکیده

مساله پرداخت شده در این پژوهش تحلیل اجمالی و قالب بندی لغزش های زبانی بومی فارسی زبان از دیدگاه واجی می باشد. در حوزه روان شناسی زبان لغزش های زبانی انحرافات غیر عمدی و اتفاقی از برنامه گفتاری تعریف می شوند که علت بروزشان مشکلی در کنش زبانی است نه توانش.

در انجام این تحقیق از روش میدانی استفاده می شود. به منظور مرور ادبیات نظری و توصیفی مربوطه و گردآوری گزارشات پیشین نیز از شیوه کتابخانه ای بهره جسته می شود. به طور کلی دو نوع شیوه برای گردآوری اطلاعات و داده ها در خصوص لغزش زبانی مفروض است: الف) پیکره ای ب) آزمایشی. در شیوه پیکره ای تاکید بر گردآوری داده هایی است که به طور طبیعی و عادی ایجاد شده اند و در شیوه آزمایشی می توان برخی فاکتور ها را دستکاری نمود. در این پژوهش از این دو شیوه ی به تناسب بهره گرفته می شود و از آزمون کی دو به منظور تحلیل آنها استفاده می شود.

نتایج برگرفته از این پژوهش نشان می دهد که فرضیه های این تحقیق تایید شده و بدین شرح می باشند: الف) فرایندهای واجی مانند تکرار، جا به جایی، افزایش، حذف، پسین و پیشین شدگی، ادغام، هماهنگی و آمیختگی در بروز انحرافات غیر عمدی زبانی دخیل هستند. ب) طی بروز پدیده لغزش زبانی در زبان فارسی، خوشه های همخوانی دچار شکست می شوند ولی انسایشی ها ماهیت و شکل خود را حفظ می کنند و نمی شکنند. ج) فرایند های واجی مانند تاثیر واج تکراری، محدودیت موقعیت هجا و محدودیت شباهت آوایی بر لغزش های زبان فارسی حاکمند. د) در کل قواعد لغزش زبان فارسی با گرایشات جهانی آن همسو می باشد. نتیجه گیری کلی آن که قواعد لغزش های زبان فارسی در بسیاری از موارد تابع قواعد و گرایشات جهانی می باشد ولی در اندک مواردی خاصیت زبان-ویژگی خود را حفظ می کند.

واژگان کلیدی: لغزش زبانی، دانش زبانی، واجشناسی، خطای گفتاری، زبان فارسی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۳	فهرست نشانه ها
	فصل اول: کلیات پژوهش
۱۷	۱-۱ مقدمه
۱۸	۲-۱ بیان مساله
۲۱	۳-۱ پرسش های تحقیق
۲۱	۴-۱ فرضیه های تحقیق
۲۱	۵-۱ روش تحقیق
۲۲	۶-۱ ضرورت تحقیق
۲۳	۷-۱ اهداف تحقیق
۲۴	۸-۱ تعریف اصطلاحات فنی و تخصصی
	فصل دوم: پیشینه تحقیق
۲۹	۱-۲ مقدمه
۳۱	۲-۲ پیشینه ی بررسی لغزش زبانی توسط محققان غیر ایرانی
۳۱	۱-۲-۲ رادولف مرینگر

- ۳۳ ۲-۲-۲ زیگموند فروید
- ۳۶ ۳-۲-۲ گرت
- ۳۶ ۴-۲-۲ ویکتوریا فرامکین
- ۴۳ ۵-۲-۲ نوت بوم
- ۴۴ ۶-۲-۲ گری اس دل
- ۴۴ ۱-۶-۲-۲ مدل تولید گفتار دل (مکانیسم چارچوب و شکاف یا فعال سازی انتشاری)
- ۴۶ ۲-۶-۲-۲ به سوی مدل یکسان لغزش زبانی
- ۵۴ ۱-۲-۶-۲-۲ ویرایش پیش از تولید (مکانیسم ویرایش بنیاد)
- ۵۷ ۲-۲-۶-۲-۲ تاثیرات شباهت
- ۵۹ ۳-۲-۶-۲-۲ سرعت گفتار
- ۶۰ ۳-۶-۲-۲ مدل *PDP*
- ۶۱ ۷-۲-۲ هایمن
- ۶۲ ۸-۲-۲ نانداپلیس
- ۶۵ ۳-۲ پیشینه بررسی لغزش زبانی توسط محققان ایرانی
- ۶۵ ۱-۳-۲ سید جلیل ساغروانیان
- ۶۶ ۱-۱-۳-۲ خطای انتخاب
- ۶۷ ۲-۱-۳-۲ خطای برنامه ریزی
- ۶۸ ۲-۳-۲ مهدی مشکوة الدینی

۶۹ ۳-۳-۲ مهدی فتوحی

فصل سوم: چارچوب نظری

۷۳ ۱-۳ مقدمه

۷۳ ۲-۳ ادعاهای چهارده گانه در مورد لغزش های زبانی

۷۸ ۳-۳ مغایرت ها

۷۹ ۴-۳ مدل لولت

فصل چهارم: تحلیل داده ها

۸۴ ۱-۴ مقدمه

۸۵ ۲-۴ تحلیل داده ها براساس ادعاهای چهارده گانه لولت

۸۵ ۱-۲-۴ واحدهای واجی منفرد

۸۷ ۲-۲-۴ پیشین و پسین شدگی

۸۸ ۳-۲-۴ لغزش جابه جایی

۸۹ ۴-۲-۴ موقعیت هجا

۹۰ ۵-۲-۴ تاثیر آغازین

۹۰ ۶-۲-۴ هجای تکیه بر

۹۱ ۷-۲-۴ لغزش زبانی در کلمات باز

۹۲	۸-۲-۴ لغزش زبانی ناشی از تشابه آوایی
۹۳	۹-۲-۴ تاثیر واحد واج تکراری
۹۴	۱۰-۲-۴ خالاهای قانونمند
۹۴	۱۱-۲-۴ تاثیر واژگانی
۹۵	۱۲-۲-۴ ارتباط کلمات
۹۶	۱۳-۲-۴ ادغام
۹۶	۱۴-۲-۴ مقوله نحوی
۹۷	۳-۴ تاثیر مولفه ی سرعت
۹۸	۱-۳-۴ کمیت
۹۸	۲-۳-۴ گونه ی لغزشی
۹۹	۴-۴ جدول داده ها
۱۳۵	۵-۴ آزمون کی دو

فصل پنجم: نتایج، کاربردها و پیشنهادات

۱۳۹	۱-۵ مقدمه
۱۳۹	۲-۵ پرسش ها و فرضیه های پژوهش
۱۳۹	۱-۲-۵ پرسش های پژوهش
۱۴۰	۲-۲-۵ فرضیه های پژوهش

۱۴۰	۳-۵ نتایج حاصل از پژوهش
۱۴۲	۴-۵ کاربردهای پژوهش
۱۴۳	۵-۵ پیشنهادات
۱۴۴	فهرست منابع
۱۴۸	واژه نامه انگلیسی - فارسی
۱۵۳	چکیده انگلیسی

فهرست جدول، نمودار

صفحه	عنوان
۱۰۰	جدول ۱- لغزش پسین شدگی
۱۰۳	جدول ۲- لغزش پیشین شدگی
۱۰۶	جدول ۳- لغزش تضاد معنایی
۱۰۹	جدول ۴- لغزش شباهت واجی
۱۱۲	جدول ۵- لغزش معنایی (شباهت معنایی، خویشاوندی و همپایگی)
۱۱۶	جدول ۶- لغزش جایگزینی واجی
۱۱۹	جدول ۷- لغزش جا به جایی واجی
۱۲۱	جدول ۸- لغزش حذف واجی
۱۲۳	جدول ۹- لغزش حذف واژگانی
۱۲۵	جدول ۱۰- لغزش افزایش واجی
۱۲۷	جدول ۱۱- لغزش افزایش واژگانی
۱۲۹	جدول ۱۲- لغزش قلب واجی
۱۳۱	جدول ۱۳- لغزش قلب واژگانی
۱۳۳	جدول ۱۴- لغزش ادغام
۱۳۶	جدول ۱۵- جدول فراوانی داده های برگرفته از خوانش های طبیعی و پر سرعت

نمودار ۱- نمودار فراوانی کلیه ی داده های گردآوری شده بر حسب درصد

۱۳۴

نمودار ۲- نمودار فراوانی لغزش های برگرفته از خوانش های طبیعی و پر سرعت

۱۳۶

فهرست نشانه ها

b	ب
P	پ
t	ت / ط
S	ث / س / ص
J	ج
č	چ
h	ح / ه
x	خ
d	د
z	ذ / ز / ض / ظ
r	ر
ž	ژ
š	ش
ʔ	ع
q	غ / ق
f	ف
k	ک

g

گ

L

ل

m

م

n

ن

v

و

y

ی

علامت آوایی (واکه ای)	حروف
â	آ
a	اَ
e	إِ
o	أُ
u	او
i	یی

(ثمره: ۱۳۸۵: ۸۱ و ۱۰۲)

فصل اول

کلیات پژوهش

بررسی واج شناختی لغزش های زبانی در گفتار گویشوران بومی فارسی زبان

۱-۱ مقدمه

حتماً برای شما هم بارها پیش آمده که در موقع صحبت کردن چیزی را گفته اید که قصد نداشته اید و بعد با دستپاچگی و خجالت سریع صحبت خود را اصلاح کرده اید و مثلاً گفته اید: «بیخشید، از دهنم در رفت!»، یا گاهی در یک جلسه مهم مثل دفاعیه ی پایان نامه، مصاحبه کاری یا تلویزیونی، ساده ترین عبارات و کلمه ها را اشتباه گفته باشید، مثلاً: "عرض کردید" به جای "فرمودید"، یا "سزب" به جای "سبز"!

چگونگی رخداد این پدیده موضوعی بوده که مدتها ذهن من را به خود مشغول کرده بود. پس از ورود به رشته زبانشناسی و بررسی این فرایند دریافتم که این رخداد، پدیده ای زبانی به نام "لغزش زبانی"^۱ می باشد که می تواند در تمامی بخش های صرفی، نحوی، واجی و معنایی زبان بروز نماید. جالب تر آن که این پدیده در تمامی زبان ها دیده می شود و گریبان همه ی گویشوران را تک به تک می گیرد. پارامترهایی چون تحصیلات، رتبه اجتماعی، پیشه و یا توانش زبانی^۲ ارتباطی به بروز این پدیده ندارد و بیشتر مولفه های روانی مانند خستگی، ناراحتی، خشم، ترس و غیره در آن دخیلند. با پیگیری بیشتر دانستم که این مقوله بیشتر از دیدگاه واجگانی^۳ در اکثر زبان های دنیا مطالعه شده است و قند پارسی به طرز چشمگیری از این پژوهش بی بهره مانده است. لذا بر آن شدم که این موضوع را، بررسی واجشناختی لغزش های زبانی در گفتار بزرگسالان بومی فارسی زبان، برای پایان نامه خود برگزینم.

انگیزه نگارنده از پرداختن به موضوع لغزش های زبان فارسی در پی مشاهده ی مکرر لغزش ها و خطاهای ناخواسته در گفتار افراد سالم و حتی کسانی که با طی دوره های خاص فن بیان و خوانش به حرفه ی گویندگی

¹ - Slip of the tongue

² - Competence

³ - Phonological point of view

اشتغال دارند، نشات گرفته است. پس از توجه به این مطلب که متغیرهای گوناگونی مانند خستگی، اضطراب، عدم تمرکز و تغییر در سرعت گفتار در بروز این امر دخیل هستند، نه توانش زبانی و با عنایت به این مساله که بروز لغزش زبانی امری عادی در تمامی افراد و زبان ها می باشد نگارنده انگیزه کافی برای تفحص در این مطلب را یافت که آیا همه زبان ها از قواعد مشترکی تبعیت می کنند یا خیر و به سودای یافتن قواعد حاکم بر این لغزش ها علاقه به این حوزه بوجود آمد.

در فصل نخست نگارنده طی هفت زیر بخش، شمایی کلی از پژوهش حاضر به دست می دهد. در زیر بخش ۱-۲ که بیان مساله نام دارد، تعریف هایی اجمالی از پدیده " لغزش زبانی " به همراه مثال هایی روشنگر از دو دیدگاه عامیانه و زبانشناسانه آورده شده است. در ادامه و در زیر بخش ۱-۳ سوال های پژوهش و در پی آن بر اساس یک توالی منطقی، فرضیه های مطروحه در پاسخ به پرسش ها در زیر بخش ۱-۴ آمده است. در قسمت ۱-۵ روشی که از آن در این پژوهش بهره گرفته شده است، بیان شده است. ضرورت پژوهش و در نهایت اهداف پرداختن به این مساله به ترتیب در زیر بخش های ۱-۶ و ۱-۷ مکمل این فصل می باشند. در نهایت در قسمت ۱-۸ تعریف اصطلاحات فنی و تخصصی این پژوهش ارائه خواهد شد.

۱-۲ بیان مساله

مساله پرداخت شده در این پژوهش تحلیل اجمالی و قالب بندی لغزش های زبانی بزرگسالان بومی فارسی زبان از دیدگاه واجی می باشد. در راستای درک بهتر موضوع بهتر است در بدو امر تعریفی از دو دیدگاه عامیانه و زبانشناسانه در مورد پدیده لغزش زبانی ارائه شود.

از دیدگاه عمومی، لغزش زبانی با عباراتی از قبیل " توپوق زدن "، " اشتباه لپی " و گاهی " تته پته " مترادف می باشد. در کتاب " فرهنگ فارسی عامیانه " در مدخل اشتباه لپی اینطور آمده است که: « ۱- اشتباهی که بر اثر آن لفظی به جای لفظ دیگر بی اختیار گوینده بر زبان یا قلمش جاری شود، اشتباه لفظی: " این یک اشتباه لپی است و ما نمی دانیم چطور چنین خطایی از لای فاق خود نویس ما بیرون جست. " (توپ مرواری، ۴). ۲- اشتباه ساده و واضح که اشتباه از آن دشوار نبوده باشد. » (نجفی، ۱۳۸۷: ۶۶). گفتنی است این تعریف لغزش زبان و دست را در بر می گیرد.

اگر بخواهیم از زاویه ی فنی و تخصصی با موضوع برخورد کنیم باید به سراغ منابع تخصصی زبانشناسی برویم. به عنوان مثال در کتاب کریستال^۴ در مدخل لغزش زبانی، انحرافی غیر عمدی از تولید توالی واحدهای زبانی مورد قصد و نظر گوینده تعریف شده است مانند زمانی که فردی عبارت Cream cakes را به صورت /ki:m kreiks/ تلفظ می کند. این پدیده می تواند آواها، هجاها، تکواژها، واژگان و گاهی اوقات واحدهای بزرگتر دستوری را تحت تاثیر قرار دهد (کریستال، ۱۹۹۲: ۳۵۶).

در حوزه روان شناسی زبان لغزش های زبانی (گفتاری) انحرافات غیر عمدی و اتفاقی از برنامه گفتاری تعریف می شوند که علت بروزشان مشکلی در کنش زبانی^۵ است و گوینده به لحاظ توانش زبانی مشکلی ندارد و متغیرهایی مانند خستگی، هیجان، موقعیت و سرعت گفتار در بروز آن دخیل هستند (دل، ۱۹۸۶: ۲۸۴).^۶

از این تعریف می توان دو معیارکلی در خصوص لغزش زبانی کسب کرد:

- ۱- نخست آنکه در گام اول باید اصولاً یک خطایی صورت گیرد.
  - ۲- دوم آنکه گوینده باید قادر باشد که اشتباهش را اصلاح نماید.
- معیار اول به تبعیت از واژه "انحراف"^۷ می آید و مویید این مطلب است که یک نوع لغزش زبانی حادث می شود. یعنی برونداد برنامه گفتاری با آنچه که اساساً مد نظر بوده است متفاوت است. این معیار در تعریف لغزش زبانی حائز اهمیت است چرا که فرد را قادر می سازد تا پدیده های دیگری را که نوعاً در زبان حادث می شوند، از لغزش های زبانی منفک نماید. منظور از سایر پدیده های زبانی لکنت، استفاده از کلمات نامتناسب، اطاله کلام و مکث است که قابل تفسیر نیستند.

دومین معیار بواسطه وجود دو واژه "غیر تعمدی"^۸ و "اتفاقی"^۹ به ذهن متبادر می شود. غیر تعمدی یعنی برنامه ریزی نشده و هم معنا با تصادفی بودن می باشد. بدان علت گفته می شود لغزش های زبانی اتفاقی هستند که اگر گوینده توجه بیشتری در حین صحبت کردن مبذول نماید، این خطاها رخ نمی دهند. بروز این لغزش ها ناشی از عادت نیستند بدین معنا که از گوینده در حالت عادی چنین اشتباهی سر نمی زند. این دقیقاً بدان معناست که لغزش زبانی ناشی از فقدان توانش زبانی نیست؛ بلکه به سبب وجود مشکلی در کنش زبانی

⁴ - Crystal

⁵ -Performance

⁶ - Dell

⁷ - Deviation

⁸ - Unintended

⁹ - Nonhabitual

است، مثلاً در نتیجه عدم توجه کافی در زمان صحبت کردن رخ می دهند. از آنجا که لغزش های زبانی ناشی از فقدان توانش نیستند، گویندگانی که این لغزش را تولید می کنند به محض اینکه متوجه خطای خود می شوند آنها را اصلاح می کنند.

اهمیت مساله در این نکته نهفته است که لغزش های زبانی می توانند اطلاعاتی در مورد مکانیسم گفتار منتقل نمایند که در حالت عادی پنهان از دید هستند. جالب است بدانیم که این لغزش ها نیز "قاعده مند" هستند. لذا بررسی آنها می تواند شواهدی را دال بر برخی مفاهیم زبانی ارائه نماید. با توجه به تعاریف و مثال های ذکر شده می توان دریافت که این پدیده در همه ی حوزه های صرفی، نحوی، واجی و معنایی نفوذ دارد ولی کانون توجه و مطالعه در این پژوهش بر دیدگاه واجشناختی استوار است.

به لحاظ فنی نیز خطا یا لغزش زبانی واجی شامل جا به جایی، حذف، افزایش و ادغام ناخواسته مواد زبانی درون یا میان کلام می باشد (فرامکین، ۱۹۸۰-۱۹۷۳) ^{۱۰} به نقل از (گرین: ۲۰۰۷) ^{۱۱}. لغزش زبانی ناشی از عدم رعایت دستور زبان، گفتار خاص و نشاندار، دانش ناکافی در مورد زبان، تداخل زبانی و یا حماقت عامدانه نیست. به اعتقاد بومر و لاور (۱۹۶۸ : ۱۲۰-۱۳۱) ^{۱۲} اشتباهی در امتداد گفتار رخ می دهد که نتیجه اش لغزش زبانی است که هم شنونده و هم گوینده را متعجب می سازد. به عنوان مثال: "لاش پشت" به جای "لاک پشت"، "شایش" به جای "سایش" و "نقره ی سفره ای" به جای "سفره ی نقره ای". لازم به ذکر است که چارچوب نظری منتخب در این پژوهش به ادعاهای چهاره گانه لولت ^{۱۳} (۱۹۸۹) به نقل از پلیس (۱۹۹۹: ۱-۲۴) باز می گردد که به نوعی قوانین صادره برای لغزش های زبانی محسوب می شوند. در کنار این مبحث، بر آن هستیم که به منظور بررسی مولفه ی سرعت، نقبی به نظریه ی یکسان لغزش زبان ^{۱۴} بزنینم که از سوی دل و ریچ ^{۱۵} (۱۹۸۰: ۲۷۵-۸۵) مطرح شده است.

¹⁰ - Fromkin

¹¹ -Green

¹² - Boomer & laver

¹³ - leveltt

¹⁴ - Unified model of slips of the tongue

¹⁵ - Reich